

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board. Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Manichander Thammishetty
Ph.d Research Scholar, Faculty of Education IASE, Osmania University, Hyderabad

International Advisory Board

Kamani Perera Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken	Hasan Bakfir English Language and Literature Department, Kayseri
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pinteau, Spiru Haret University, Romania
Anurag Misra DBS College, Kanpur	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania	George - Calin SERITAN Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, IasiMore

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India Ex - VC. Solapur University, Solapur	Iresh Swami S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University,Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yalikal Director Managment Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	Sonal Singh Vikram University, Ujjain	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director,Hyderabad AP India.	S.KANNAN Annamalai University,TN
	S.Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	Satish Kumar Kalhotra Maulana Azad National Urdu University
	Sonal Singh, Vikram University, Ujjain	

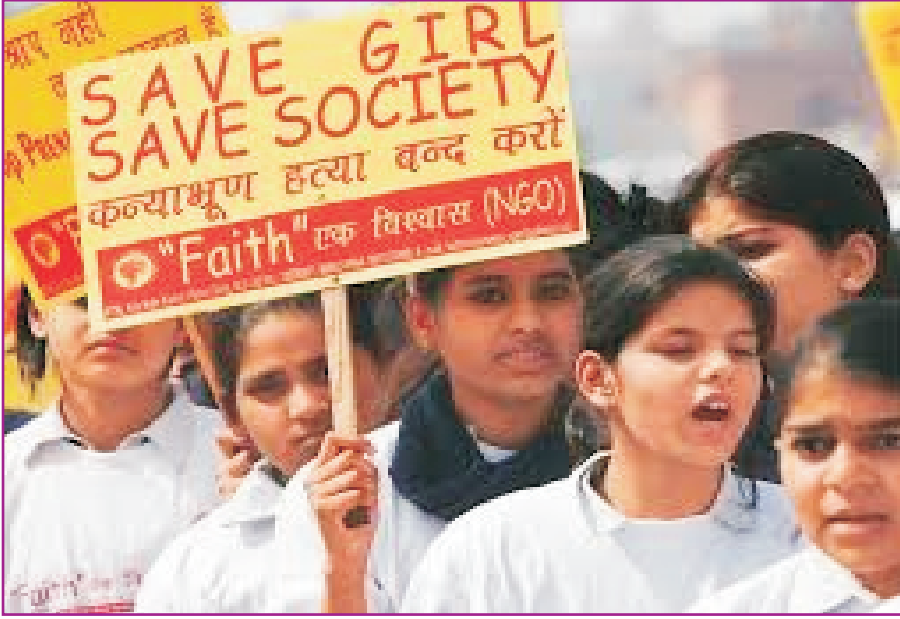

नांदेड जिल्ह्यातील किनवट तहसिलमधील ग्रामीण वसाहतीतील लिंगगुणोत्तर

प्रफुल्ल बाबुराव गायकवाड^१, प्रा. डॉ. एस. एस. तोळमारे^२

^१संशोधक विद्यार्थी, भूशास्त्र संकुल, स्वा. रा. ती. म. विद्यापीठ, नांदेड, महाराष्ट्र, भारत.

^२संशोधन मार्गदर्शक व भूगोल विभाग प्रमुख, श्री.योगानंद स्वामी कला महाविद्यालय वसमत, जि.हिंगोली, महाराष्ट्र, भारत.

सारांश

निसर्ग हा समतोलाचे उत्तम किंवा सर्वोत्तम उदाहरण आहे. नैसर्गिक समतोलानुच जिवसुष्टी ही अत्यंत प्रभाविपने टिकून आहे. या जिवसुष्टीचा बुद्धिमान व महत्वपूर्ण घटक हा मानव आहे. म्हणून कोणत्याही प्रदेशात त्या प्रदेशातील लोकसंख्या हा नेहमी प्रगतशील घटक आहे. कोणत्याही देशाची आर्थिक प्रगती ही उत्पादनासाठी लागणारे नैसर्गिक उत्पादक घटक व ते वापरले जाण्यासाठी लागणारी लोकसंख्या यावर अवलंबून असते. पुरेशी लोकसंख्या नसेल तर उत्पादनात सर्वच घटक वापरले जाणार नाहीत आणि तेवढ्या प्रमाणात एकूणच उत्पादनात घट होईल. या दृष्टीने उत्पादनाचा एक घटक म्हणून लोकसंख्येचे महत्व आहे. परंतु देशाच्या आर्थिक प्रगती बरोबरच सामाजिक समतोल साधण्यासाठी स्त्री-पुरुष प्रमाण समान असणे आवश्यक आहे. परंतु संपूर्ण जगासमोर स्त्री-पुरुष प्रमाणाची समस्या भेडसावत आहे. भारतासारख्या विषमतेच्या पायावर व पुरुषप्रधान समाज व्यवस्थेत स्त्रियांना दुय्यम स्वरूपाची वागणूक दिली जाते. यात जात, धर्म, संस्कृती, आचार, विचार, यांचा प्रभाव

लिंगगुणोत्तरावर दिसून येतो. तसेच भारतात स्त्रियांना दुय्यमतेची वागणूक, हुंडा पध्दती, असुरक्षितता यामुळे स्त्रियांचा जन्म देखील निर्षिद्ध मानला जातो. आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या युगात गर्भलिंग निदानाद्वारे गर्भातच स्त्री जातीच्या अर्भकाचा अंत केला गेल्याने दर हजारी पुरुषामागे असणाऱ्या स्त्रियांच्या प्रमाणात घट झालेली दिसून येते. भारतात दर एक हजार पुरुषमागे स्त्रियांचे प्रमाण जनगणनेनुसार पाहिले असता १९६१ साली ६२३, २००१ साली ६३३ व २०११ साली ६४३ इतकी आहे. तर किनवट तालुक्याचे लिंगगुणोत्तर १९६१ साली ६६४, २००१ साली ६६२ व २०११ साली ६६५ इतके आहे.

बीजसंज्ञा : किनवट तहसिलमधील ग्रामीण वसाहतीतील लिंगगुणोत्तर.

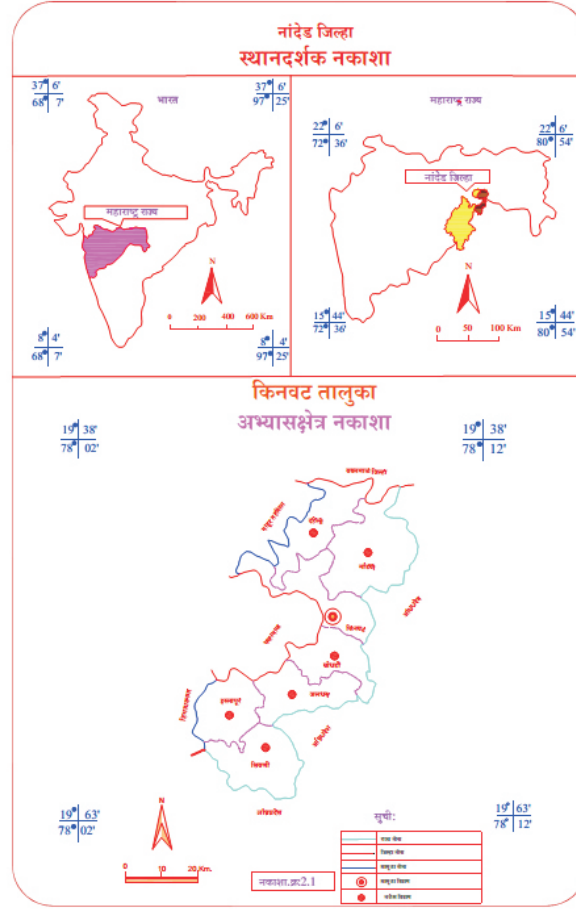
प्रस्तावना :-

भारतामध्ये पारंपरिक, सामाजिक, आर्थिक रचनेनुसार जाती, जमाती, वर्ग यानुसार असमानता आहेच. त्यातही प्रत्येक विभागात स्त्री आणि पुरुष यांच्या स्थानासंबंधातही असमानता

आहे. हजारो वर्षांपासून भारतातील स्त्रियांना काही अपवाद वगळता, आपल्या अंगभूत गुणवत्ता, हुशारी यांचा बाल्यावस्थेपासून विकास साधण्याची संधी मिळू दिली नाही. २० व्या शतकाच्या पूर्वार्धात सामाजिक, शैक्षणिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, आर्थिक, राजकीय परिवर्तन झाल्यानंतर स्त्रियांचा दर्जा व प्रतिष्ठा काही प्रमाणात वाढतांना दिसत आहे. लोकसंख्येत स्त्रियांचे प्रमाण जास्त असलेले बहुतेक देश सर्वसामान्यपणे विकसित आहेत. याउलट स्त्रियांचे प्रमाण कमी असलेले देश विकसनशिल आहेत. स्त्रियांचे समाजातील स्थान, वैवाहिक स्थिती श्रमशक्ती सहभाग व समाजव्यवस्था हे सर्व घटक लोकसंख्येतील स्त्रियांच्या प्रमाणाशी संबंधीत असतात.

अभ्यास क्षेत्र :

किनवट तालुका महाराष्ट्र राज्यातील नांदेड जिल्ह्याच्या उत्तर-पूर्व भागात वसलेला आहे. किनवट तालुक्याचा अक्षवृत्तीय विस्तार १९° ३८' उत्तर ते १९° ६३' उत्तर अक्षवृत्त तर रेखावृत्तीय विस्तार ७८° २' ते ७८° १२' पूर्व रेखावृत्त दरम्यान आहे. किनवट तालुक्याच्या पूर्वेस आदिलाबाद जिल्हा (तेलंगन), पश्चिमेस यवतमाळ जिल्हा (विदर्भ), उत्तर पश्चिमेस माहूर तालुका व दक्षिणेस हिमायतनगर तालुक्याची सीमा आहे. किनवट तालुक्याच्या पश्चिम सीमेवरून पैनगंगा नदी वाहते. पैनगंगा नदीला अनुसरून यवतमाळ (विदर्भ) व किनवट (मराठवाडा) सीमा आखलेली आहे.

19

२६ जून १९९९ रोजी किनवट तालुक्याची पुनर्रचना करून माहूर हा एक अतिरिक्त नवीन तालुका निर्माण करण्यात आला. वर्ष २०११ च्या जनगणनेनुसार किनवट तालुक्याचे एकूण क्षेत्रफळ १५६६.८ चौरस किलोमीटर आहे. यापैकी नागरी क्षेत्र १७.९६ चौ.कि.मी. तर ग्रामीण क्षेत्र १५४८.८४ चौ.कि.मी. आहे किनवट तालुक्याची एकूण ग्रामीण लोकसंख्या २,०७,७३२ आहे, तर ग्रामीण लोकसंख्येची घनता दर चौरस किलोमीटरला १३४ एवढी आहे. नांदेड जिल्ह्याच्या एकूण क्षेत्रफळाच्या १९.२० टक्के क्षेत्र किनवट तालुक्याने व्यापले आहे. तर महाराष्ट्राच्या एकूण क्षेत्रफळापैकी ०.५१ टक्के क्षेत्र किनवट तालुक्याने व्यापलेले आहे.

किनवट तालुक्यात दहेली, मांडवी, किनवट, बोधडी, जलधरा, इस्लापूर व शिवणी या प्रमुख ०७ सर्कलचा (महसूल मंडळ) समावेश होतो. वर्ष २०११ च्या जनगणनेनुसार किनवट तालुक्यात १८६ ग्रामीण वसाहती आहेत. यापैकी १७९ निवासी व १० ओसाड वसाहती आहेत

उद्दिष्टे:

किनवट तालुक्यातील ग्रामीण वसाहतीतील लिंगगुणोत्तराचा अभ्यास करणे.
ग्रामीण वसाहतीतील लिंगगुणोत्तरात होत असलेल्या बदलांचा अभ्यास करणे.
सर्कल निहाय ग्रामीण वसाहतीतील लिंगगुणोत्तरातील फरक अभ्यासने.

संशोधन पद्धती व आधार सामग्री संकलन :

नांदेड जिल्ह्यातील किनवट तहसिलमधील ग्रामीण वसाहतीतील लिंगगुणोत्तर यांच्या संशोधनासाठी प्राथमिक व दुय्यम स्वरूपाच्या आधार सामग्रीचा वापर केला आहे. दुय्यम स्वरूपाच्या आकडेवारीसाठी नांदेड जिल्ह्याचा जनगणना अहवाल सन १९९१, २००१ व २०११ यातून माहिती संकलित केली आहे. नकाशा काढण्यासाठी नकाशा प्रमाण १:५०,००० या प्रमाणावर काढलेल्या भारतीय स्थलनिर्देशांक नकाशाचा व आलेखांचा वापर करण्यात आला आहे. लिंगगुणोत्तर काढण्यासाठी पुढील सूत्राचा उपयोग केला आहे.

$$\text{लिंगगुणोत्तर} = \frac{\text{एकूण स्त्रियांची संख्या}}{\text{एकूण पुरुषांची संख्या}} \times 1000$$

विषय विवेचन :

‘दर हजारी पुरुषामागे असणाऱ्या स्त्रियांच्या प्रमाणास लिंग गुणोत्तर असे म्हणतात’. समाजामध्ये वाढत असलेल्या हुंड्याच्या वाईट प्रथेमुळे मुलगी ही कुटुंबावरील भार समजली जात आहे. तसेच भारतात पुरुषप्रधान संस्कृतीमुळे स्त्रियांकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन नकारात्मक असल्यामुळे गर्भपरिक्षण करून स्त्री गर्भाचा गर्भपात घडवून आणला जात असल्यामुळे याचा परिणाम भारतातील तसेच महाराष्ट्र, नांदेड व किनवट तालुक्यातील लिंगगुणोत्तरावर झालेला दिसून येतो.

सारणी (क.1)**लिंगगुणोत्तर : भारत, महाराष्ट्र, नांदेड व किनवट**

अ.क्र.	स्थान	1991	2001	2011
1	भारत	923	933	943
2	महाराष्ट्र	934	922	929
3	नांदेड	945	942	943
4	किनवट	964	962	965

स्त्रोत : जनगणना अहवाल

सारणी क्रमांक 9 चे अवलोकन केले असता सन १९९१ च्या जनगणनेनुसार भारताचे लिंगगुणोत्तर ९२३, महाराष्ट्र - ९३४, नांदेड - ९४५ व किनवट - ९६४ व २००१ साली भारताचे लिंगगुणोत्तर ९३३, महाराष्ट्र - ९२२, नांदेड - ९४२ व किनवट - ९६२ तसेच २०११ साली भारताचे लिंगगुणोत्तर ९४३, महाराष्ट्र - ९२६, नांदेड - ९४३ व किनवट - ९६५ इतके आहे. यावरून असे निदर्शनास येते की सन १९९१ साली भारतातील तसेच महाराष्ट्र, नांदेड व किनवट तालुक्यातील लिंगगुणोत्तर जास्त आहे. या नंतरच्या काळात गर्भपरिक्षण करून स्त्री गर्भाचा गर्भपात घडवून आणण्याच्या प्रमाणात वाढ झाल्याने २००१ साली लिंगगुणोत्तर कमी झालेले दिसून येते. तर सन २००३ पासून ‘गर्भलिंगपरिक्षण करणे कायद्याने गुन्हा’ या कायद्याची कठोरतेने अंमलबजावणी करण्यात येत असल्यामुळे २०११ च्या जनगणनेनुसार भारतातील तसेच महाराष्ट्र, नांदेड व किनवट तालुक्यातील लिंगगुणोत्तरात वाढ झालेली आहे.

किनवट तहसिलमधील ग्रामीण वसाहतीतील लिंगगुणोत्तर :

किनवट तालुक्याच्या लिंगगुणोत्तराचा अभ्यास केला असता असे आढळून येते, सन १९९१ च्या जनगणना आकडेवारीनुसार तालुक्याची एकूण लोकसंख्या १५२२०१ एवढी असून तालुक्याचे एकूण लिंगगुणोत्तर दर हजारी पुरुषामागे ९७१ आहे. (सारणी क्र.२) सर्कलनिहाय लिंगगुणोत्तराचा विचार केला असता, सर्वात जास्त लिंगगुणोत्तर शिवणी सर्कलमध्ये १०११ व मांडवी सर्कलमध्ये १०१० आहे, या खालोखाल किनवट सर्कलमध्ये ९६७, इस्लापूर सर्कलमध्ये ९६२, बोधडी सर्कलमध्ये ९५३, दहेली सर्कलमध्ये ९५० व सर्वात कमी लिंगगुणोत्तर जलधरा सर्कलमध्ये ९४८ एवढे आहे.

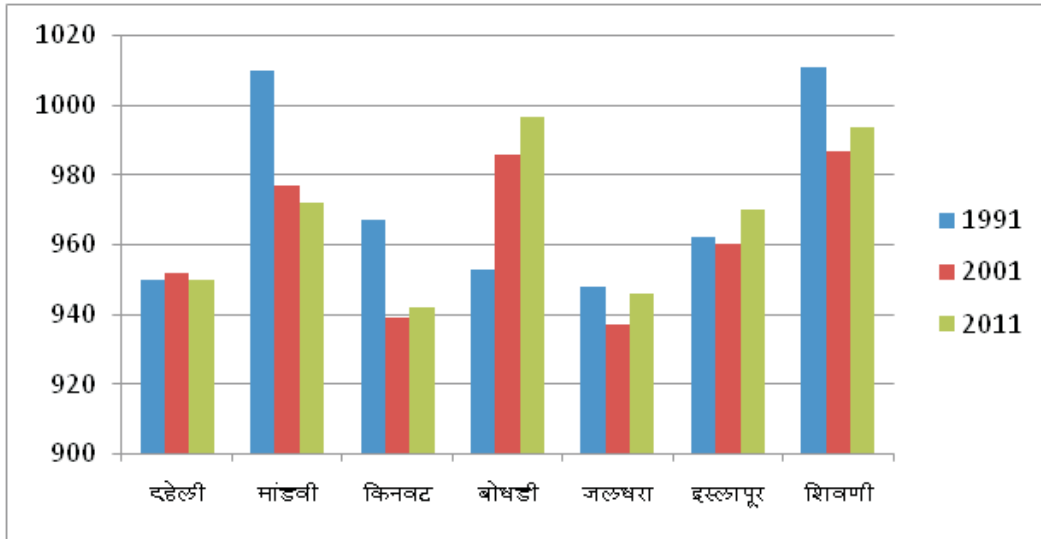
सन २००१ च्या जनगणना आकडेवारीनुसार तालुक्याची एकूण लोकसंख्या १,८५,७५२ एवढी असून तालुक्याचे एकूण गुणोत्तर ९६३ एवढे आहे. सन २००१ च्या जनगणना आकडेवारीनुसार तालुक्याचा सर्कलनिहाय अभ्यास केला असता सर्वात जास्त लिंगगुणोत्तर शिवणी सर्कलमध्ये ९८७ आहे. त्या खालोखाल बोधडी सर्कलमध्ये ९८६, मांडवी सर्कलमध्ये ९७७, इस्लापूर सर्कलमध्ये ९६०, दहेली सर्कलमध्ये ९५२ एवढे आहे, तर सर्वात कमी लिंगगुणोत्तर जलधरा सर्कलमध्ये ९३७ एवढे आढळून येते.

सारणी (क.२)
किनवट तहसिलमधील सर्कलनिहाय ग्रामीण वसाहतीतील लिंगगुणोत्तर

अ. क्र.	सर्कल (महसुल मंडळ)	1991				2001				2011			
		एकूण लोकसंख्या	पुरुष	स्त्री	लिंग गुणोत्तर	एकूण लोकसंख्या	पुरुष	स्त्री	लिंग गुणोत्तर	एकूण लोकसंख्या	पुरुष	स्त्री	लिंग गुणोत्तर
1	दहेली	24717	12672	12045	950	31205	15982	15223	952	35395	18150	17245	950
2	मांडवी	25842	12851	12991	1010	32383	16373	16010	977	35015	17754	17261	972
3	किनवट	22484	11427	11057	967	29265	15091	14174	939	25242	12995	12247	942
4	बोधडी	23591	12078	11513	953	28717	14454	14263	986	33886	16964	16922	997
5	जलधरा	18264	9372	8892	948	19612	10121	9491	937	25252	12972	12280	946
6	इस्लापूर	21360	10884	10476	962	25491	13001	12490	960	30447	15454	14993	970
7	शिवणी	15943	7927	8016	1011	19079	9600	9479	987	22495	11277	11218	994
एकूण तालुका		152201	77211	74990	971	185752	94622	91130	963	207732	105566	102166	967

स्त्रोत : जनगणना अहवाल

आलेख क.१
किनवट तहसिलमधील सर्कलनिहाय लिंगगुणोत्तर

(आलेख क.१)

सन २०११ च्या जनगणना आकडेवारीनुसार तालुक्याची एकूण लोकसंख्या २,०७,७३२ एवढी असून तालुक्याचे एकूण लिंगगुणोत्तर ९६७ एवढे आहे. तालुक्याचा सर्कलनिहाय अभ्यास केला असता सर्वात जास्त लिंगगुणोत्तर बोधडी सर्कलमध्ये ९९७ एवढे आहे. त्या खालोखाल शिवणी सर्कलमध्ये ९९४, मांडवी सर्कलमध्ये ९७२, इस्लापूर सर्कलमध्ये ९७०, दहेली सर्कलमध्ये ९५०, जलधरा सर्कलमध्ये ९४६ तर सर्वात कमी लिंगगुणोत्तर किनवट सर्कलमध्ये ९४२ एवढे आढळून येते. (आलेख क्र.१)

निष्कर्ष :

सन १९९१, २००१ व २०११ या तिन जनगणना आकडेवारीनुसार किनवट तालुक्याचा अभ्यास केला असता, सन १९९१ साली

लिंगगुणोत्तर जास्त आढळून येते. सन २००१ मध्ये तालुक्याचे लिंगगुणोत्तरात कमी झाले आहे, तर सन २०११ मध्ये तालुक्याच्या लिंगगुणोत्तरात वाढ झाली आहे. तसेच सन १९९१, २००१ व २०११ या तिन्ही जनगणनेनुसार भारत, महाराष्ट्र, नांदेड व एकुण किनवट तालुक्याच्या लिंगगुणोत्तरापैक्षा किनवट तालुक्यातील ग्रामीण वसाहतीचे लिंगगुणोत्तर जास्त आहे. किनवट तालुक्यातील ग्रामीण वसाहतीत आदिवासी व बंजारा या मागास जमातीची लोकसंख्या जास्त आहे. तसेच या जमाती नेहमी आधुनिक जगापासून व आधुनिक तंत्रज्ञानापासून दूर असल्याने तसेच या जमातीमध्ये हुंडा प्रथा कमी प्रमाणात असल्याने स्त्रियांच्या जन्मास प्रतिबंध दिसून येत नाही. त्यामुळे आदिवासी व बंजारा जमातीची लोकसंख्या जास्त असलेल्या मांडवी व शिवणी सर्कल मध्ये लिंगगुणोत्तर जास्त आहे.

उपाययोजना :

- ✦ शैक्षणिक व राजकीय क्षेत्रामध्ये स्त्रियांना प्राधान्ये व विशेष सेवा सुविधा दिल्या पाहिजे.
- ✦ शासकीय नौकरी मध्ये स्त्रियांना प्राधान्ये दिले पाहिजे.
- ✦ शैक्षणिक, सामाजिक, धार्मिक, प्रशासकीय, राजकीय स्तरावर पुरुषाप्रमाणे समान हक्क स्त्रियांना असावेत.
- ✦ हुंडा प्रथा नष्ट केली पाहिजे.
- ✦ ग्रामीण भागात औद्योगिकीकरणाला चालना दिली पाहिजे व स्त्रियांना त्यात संधी दिली पाहिजे.
- ✦ समाजातील स्त्रियांचा दर्जा, दृष्टिकोन सुधारण्यासाठी समाज प्रबोधन करण्याची आवश्यकता आहे.
- ✦ सामाजिक जनजागृतीच्या अनेक उपक्रमांतून स्त्री-पुरुषांच्या समान हक्का बाबत प्रचार करणे महत्वाचे आहे.
- ✦ स्त्रियांच्या आरोग्य विषयक सुविधामध्ये वाढ केली पाहिजे.
- ✦ गरोदरपणी व बाळंतपणी स्त्रियांची अधिक काळजी घेतली पाहिजे.
- ✦ स्त्रियांच्या सुरक्षिततेत वाढ केली पाहिजे.
- ✦ 'गर्भलिंग निदान प्रतिबंधक' कायद्याची कठोर अंमलबजावणी करण्यात यावी.
- ✦ प्रसारमाध्यमांद्वारे स्त्री-पुरुष समानतेसाठी लोकप्रबोधनाचे कार्यक्रम प्रसारित केले पाहिजे.
- ✦ आज विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या युगात स्त्रिया कोणत्याच क्षेत्रात कमी नाहीत याची जाणीव ठेवून त्यांना प्रोत्साहन दिले पाहिजे.

संदर्भ

- १) भारतीय जनगणना अहवाल, १९९१, २००१, आणि २०११
- २) Nanded District Gazetteer 2011
- ३) Mandal R. B (1979) : Introduction To Rural Settlement , p. 90-95)
- ४) Ahmad E. (1952) : Rural Settlement Type in the Uttar Pradesh, Annals. A. A. Geography. P. 200 – 250)
- ५) Hall R. B. (1953) : Some Rural Settlement Forms in Japan, Geographical Reviews. Vol. 21 p. (90 – 120)
- ७) Hudson F. S. (1976) : A Geography of Settlement, Second edition, Macdonald and Evans. P – 3)
- ९) Singh R.Y. (1994) : Geography of settlement, Rawat Publications Jaipur. P. 130 – 137)
- १०) Hassan Mohammad , 'Population Geography' , 2005-pp 221
- ११) Ghosh B.N. 'Fundamental Of Population Geography'
- १२) श्री. शशिकांत शिवाप्पा तोळमारे, यांचा पीच. डी. शोधप्रबंध (२०१०) : शिखधर्मीय लोकसंख्येचा भौगोलिक (लोकसंख्याशास्त्रीय) अभ्यास विशेष संदर्भ - नांदेड जिल्हा.
- १२) www.kinwat.com.

प्रफुल्ल बाबुराव गायकवाड

संशोधक विद्यार्थी, भूशास्त्र संकुल, स्वा. रा. ती .म. विद्यापीठ, नांदेड. महाराष्ट्र, भारत.

Publish Research Article

International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Book Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- * International Scientific Journal Consortium
- * OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.org